

ג. השר מקוצי היה אומר שאם נתן הבוצע לכל אחד חלקו, אין צריך להמתין עד שיטעום המברך. ומה שאסרו לטעום לפניו, היינו מן הפת של הבוצע. ואולם הרמ"א נקט כדעת האומרים שבכל אופן ימתינו המסובים עד שיטעם הבוצע. וכתב הרמ"א שמותר לתת לכל אחד חלקו קודם שיאכל הוא. ואולם הט"ז ועוד אחרונים כתבו שאין כדאי הדבר, משום הפסק, שהרי בין כך הם צריכים להמתין לטעימתו, הלכך עדיף שיטעם תחילה ואח"כ יחלק לשאר המסובים (כן מובא במשנ"ב. ובספר דברי חכמים מביא (סעיף 140 בהערה) שראו להגר"י קמינצקי שחילק למסובים ורק לאחר מכן נטל פרוסה לעצמו. וע"ש בהסבר המובא שם. וצ"ב. אך נראה לכאורה שבאופן שכל אחד מברך לעצמו, אף להרמ"א אין לחלק להם לפני שטועם – משום הפסק, שלא התיר אלא משום שמברך לכולם כמש"כ המג"א).

דף מז (מח)

- צא. א.** כיצד יש לדקדק באמירת 'אמן'? וכיצד יש לברך ברכה?
- ב.** מי שהצטרף למסובים באמצע הסעודה או בסופה – האם מצטרף לזימון, והאם הוא בעצמו יכול לזמן?
- ג.** אלו אכילות שנינו במשנה שמוזמנים עליהן ואלו אין מוזמנים עליהן?
- ד.** אלו אישים מוזמנים ומצטרפים לזימון ואלו לא?
- ה.** אלו אנשים מצטרפים לעשרה לברכת המזון ולשאר דבר שבקדושה?
- ו.** האם מותר לשחרר עבד כנעני כדי להשלימו לעשרה?
- א.** טוב להאריך ב'אמן' אבל אין להאריך יותר מדי (שאו קריאת התיבה מאבדת את משמעה. תוס'). ואין עונים אמן חטופה (רש"י: האל"ף בחטף. הערוך: שעונה לפני סיום הברכה), ולא אמן קטופה (רש"י: הנו"ן אינה נשמעת. וה"ה לשאר האותיות (ב"ח). וי"מ: שמחלק ה'אמן' לשנים. הערוך), ולא אמן יתומה (שלא שמע הברכה ואינו יודע על מה הוא עונה (רש"י ותוס'). ויש מפרשים: שיש הפסק בין הברכה לעניה).
- א.** אין לענות 'אמן' לאחר כדי דיבור מסוף הברכה; יש אומרים בכדי שלש מלים וי"א ארבע. ובציבור – עונה עד שכלו רוב הציבור לענות אמן (עפ"י משנ"ב קד סקל"ד. וע"ש בבאור הלכה).
- ב.** אין לענות 'אמן' אם אינו יודע על איזו ברכה הוא עונה. ויש מחמירים בזה אפילו כשאינו מחויב באותה ברכה (ע' שו"ע ורמ"א קד, ח. וכן עדיף לנהוג למעשה – באה"ל שם).
- כשעונה 'אמן' ללא ששם אל לבו על מה הוא עונה, יש מקום לומר שדומה לזה שאינו יודע על מה הוא עונה שאסור לענות, אף כי היה מקום לחלק כיון שאילו יישאלוהו ידע לומר על מה ענה, אך סו"ס עונה 'אמן' בלא ידיעה והוי זלוול. וכתב הגר"ח קניבסקי שליט"א במעשה לשאלה זו שנכון ליזהר בדבר. והגר"א נבנצל שליט"א כתב שלדעתו זו 'אמן יתומה'. ובחזרת הש"ץ יש מחמירים שאפילו אם יודע על איזו ברכה הוא עונה, אם אך לא שמע את סופה לא יענה. ויש לחוש לזה לכתחילה, ליזהר לשמוע מהש"ץ עצמו סוף הברכה, אבל בדיעבד יענה אם יודע על איזו ברכה הוא עונה אפילו לא שמע (עפ"י משנ"ב קד סקל"ג).
- בן עזאי אומר: כל העונה אמן יתומה, יהיו בניו יתומים, חטופה – יתחטפו ימיו, קטופה – יתקטפו ידיו. וכל המאריך באמן – מאריכים לו ימיו ושנותיו.
- השומע ברכה – יענה אמן גם אם יש דבר מאכל בפיו (אור לציון ח"ב מו, ג).
- לא יזרוק ברכה מפיו (במהירות, שדומה עליו כנטל שחייב לקיימו ולהיפטר ממנו).

- ב. מבואר בגמרא שכל עוד לא הסיחו דעתם מאכילה ובא אחר והצטרף ואכל, גם אם לא אכלו עמו – מצטרף עמהם לזימון, כיון שאילו היו באים לפנייהם דברים חביבים, היו אוכלים (שניהם) (באה"ל קצו, א עפ"י לשון הפוסקים, וכמדויק בגמרא). ואפילו כלשהו (ערמב"ם ברכות ה, ט).
- א. הוא הדין אם אחד אכל ובאו שנים אצלו, מצטרף עמהם לזימון אם היו מביאים לו מאכל כלשהו והיה אוכל (משנ"ב קצו סק"ג ממאמר מרדכי).
- ב. מבואר שאם אמרו לברך, שוב אין השלישי מצטרף עמהם. וכן הלכה (תוס'; שו"ע קצו, א. וה"ה לנשילת מים אחרונים – רמ"א. וע"ש בבאה"ל שיש מצדדים לומר שאמירת 'הב לך ונברך' אינה הסח הדעת). יש שכתבו שמ"מ מצוה על השנים ליטול ידיהם שוב ולברך 'המוציא' ולאכול מעט כדי לברך בזימון (עפ"י ב"ח קצג, מג"א והגר"ו). ויש חולקים (א"ר; ערוה"ש).
- ג. דין זה נכון הן לענין צירוף לשלשה והן לעשרה לזמן בשם – אם יכולים לאכול אפילו כל שהוא, מצטרפים (משנ"ב קצו סק"ג, ממאמר"ר).

הסיקו הלכה שהגדול מברך אפילו בא בסוף הסעודה.

- א. לכאורה משמע שרק בגדול משום חשיבותו, אבל בסתם אנשים הכל מודים שיש לברך למי שהיה בעיקר הסעודה, כלומר בתחילה. וצריך עיון (באור הלכה רא, א).
- ב. מי שאכל או שתה בנפרד מן החבורה ואינו מצטרף עמהם לזימון, ויש להם זימון בלעדיו – משמע בראשונים שעונה 'ברוך שאכלנו...' עמהם כל עוד לא ברך ברכה אחרונה על אכילתו. ואולם לענין זימון בשם בעשרה כאשר שתה ולא אכל, נסתפק הפרי-מגדים אם יאמר 'ברוך אלקינו שאכלנו משלו...' (עפ"י משנ"ב קצו, א. ואעפ"י שאם עדיין לא גמרו סעודתם משמע מפשטות לשון הפוסקים (קצו, ב) שאפילו בשתייה לבד אומר המצטרף 'ברוך אלקינו שאכלנו משלו' – צ"ל ששם שונה ששתייתו מצטרפת לאכילת כולם הלכך אומר 'שאכלנו' על אכילת החבורה, משא"כ כאן שאינו מצטרף ואומר רק על עצמו. גם אין להוכיח משמעון בן שטח שברך ברכת המזון בשם אעפ"י ששתה ולא אכל [ונהי דלא קיי"ל כוותיה משום שצריך פת דוקא, מ"מ משמע לכאורה שאומר 'שאכלנו' בהזכרת שם בשתייה כבאכילה], שונה שם שבברכת המזון אין אומרים 'שאכלנו' רק בזימון וי"ל שלא זימן בשם [ומטעם זה המג"א (קצו סק"א) רצה לומר שבמקום שאין זימון יכול להוציא את חברו בברכת המזון אפילו לא אכל בעצמו, שהרי אינו אומר 'שאכלנו' – אלא שלמעשה אין נוקטים כן, כי עשאוה כברכת הנהנין שכל שלא אכל אינו מוציא. ע' שיטמ"ק כאן; משנ"ב קצו סק"ד].
- ויש סוברים שבאופן שיש שלשה בלעדיו, גם אם הוא אכל רק לאחר שגמרו סעודתם לגמרי – יכול הוא לזמן בשבילם (עפ"י אור זרוע ח"א קצד [ממעשה דשמעון בן שטח להלן מח זוימן אעפ"י שנראה מהלשון שהצטרף רק לאחר אכילתם], וכ"כ הצ"ח שם. ואולם הבאור-הלכה (קצו ד"ה אינו) כתב שמשאר ראשונים שתרצו אותו מעשה בענין אחר, משמע שאינם סוברים כן).

- ג. האכילות החייבות בזימון: **אכל דמאי** – הואיל וראוי לאכילת עניים, והרי זה ראוי לאכול אילו יפקיר נכסיו ויהא עני. אך לדעת בית שמאי גם עניים ואכסניא אסורים (וי"א בדעת הירושלמי שאין ב"ש חולקים בדבר זה. עפ"י שנות אליהו דמאי ג ובפירושו לירושלמי שם); **מעשר ראשון שנטלה ממנו תרומת מעשר**, אפילו קדם הלוי ונטל המעשר בעוד התבואה בשבליה, טרם הפרשת תרומה גדולה – המעשר מותר באכילה ומזמנים עליו; **מעשר שני והקדש שנפדו** – ואפילו לא נתן את החומש, שהחומש אינו מעכב; **אכילת השמש כזית** (ואין אומרים: אין זו אכילת קבע).

אכילות שאינן מצטרפות: **אכל טבל**, אפילו זה הטבול מדרבנן כגון פירות שגדלו בעציץ שאינו נקוב; מעשר ראשון **שלא** ניטלה תרומתו, אפילו ניטלה ממנו תרומת מעשר אך לא הופרשה תרומה גדולה מעיקרא, באופן שניתן המעשר ללוי לאחר שנתמרחו הפירות בכרי; מעשר שני והקדש **שלא** נפדו כהלכתם, כגון שפדה באסימון (= כסף שאין בו צורה, והרי אמרה תורה ויצרת הכסף), או הקדש שחללו על גבי קרקע. **אכילה פחות מכזית**, ולרבי יהודה: פחות מכביצה. לענין ברכה בלא זימון, מחלוקת הראשונים האם מברכים על דבר האסור אם לאו.

ד. שנינו במשנה: הכותי מזמנים עליו (המשנה נשנית קודם שגזרו עליהם להיות כגויים לכל דבריהם), אך לא הנכרי – גם אם מל לשם גירות ועדיין לא טבל (ובמקום אחר נחלקו תנאים בגר שמל או גר שטבל).

עם הארץ – אין מזמנים עליו. לאביי משמע שהכוונה ל'עם הארץ' שדיברו בו חכמים בכל מקום, שנחלקו בו תנאים בגדרו, כדלהלן. והכותי ששנינו במשנתנו שמזמנים עליו – בכותי חבר מדובר. ולרבא, עם הארץ שאין מזמנים עליו הוא זה שאינו מעשר פירותיו כראוי, ומשנתנו בכותי המדקדק במעשרותיו, ואפילו אינו חבר.

איוהו עם הארץ שדיברו בו חכמים בכל מקום – כל שאינו אוכל חוליו בטהרה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: כל שאינו מעשר פירותיו כראוי. ועוד דעות נוספות: זה שאינו קורא קריאת שמע שחרית וערבית (רבי אליעזר); אינו מניח תפלין (רבי יהושע); אין לו ציצת בבגדו (בן עזאי); אין מזוזה על פתחו (רבי נתן); יש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה (רבי נתן בר יוסף); אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים – הרי זה עם הארץ. אמר רב הונא: הלכה כאחרים.

א. כתבו הגאונים והראשונים: עתה אין אנו מדקדקים בדבר – משום איבה, שלא יהא כל אחד הולך ובונה במה לעצמו (עתוס' כאן וחגיגה כב ע"ג הגמרא שם). ודוקא בזמן הש"ס שהיו נוהרים מלישב במעמד עמי הארץ, אבל מימות התלמוד ואילך לא ראינו מי שהקפיד על כך. ואפילו עם הארץ שאינו יודע לענות (עפ"י מאירי ושר"ר).

ב. העובר על מצות התורה בדבר מפורסם כגון שאינו קורא את שמע; יש אומרים שמזמנים עליו. ודעת המג"א (עפ"י ריא"ח) שאין מזמנים עליו, וכן סתמו כמה אחרונים. וכל שכן רשע העובר בפרהסיא על איסורי תורה, אפילו לתאבון ולא להכעיס – אין מזמנים עליו (וכ"כ הרשב"א בתשובה ח"ז לו אודות עברין בעבירה חמורה שמחרימים אותו). ולהצטרף לעשרה [אם לא נידוהו] – צריך עיון. ואם יש שם כדי זימון בלעדיו, אינו רשאי להפרד מהם וחייב בזימון. וכן שלשה אנשים כמוהו – מצטרפים לזימון (עפ"י משנ"ב ובאה"ל).

ונראה לכאורה שאותם שהם בגדר 'תינוקות שנשבו', אם הם יודעים למי מברכים – מזמנים עליהם, וכדין הכותים שבמצוות מסוימות לא החזיקו כלל ואעפ"כ מזמנים עליהם משום שאינם מורדים ופושעים אלא מעשה אבותיהם בידיהם, כמש"כ בשו"ע הגר"ז (קצט,ג).

ג. אין לצרף קראי לזימון (כף החיים קצט,ג ד מתשובת הרמב"ם ועוד). והמשנ"ב הביא (נה, מז) תשובה זו לענין צירוף למנין עשרה בתפילה).

נשים ועבדים וקטנים – אינם מצטרפים לזימון בשלשה (זימוןם בפני עצמם – נתבאר לעיל מה).

ה. אמר רבי יהושע בן לוי: קטן המוטל בעריסה, אעפ"י שאין מזמנים עליו עושים אותו סניף לעשרה. וכן אמר רבי יוסי (י רב אסי). וכן עבד כנעני מצטרף לעשרה. ואמר רב הונא: תשעה הנראים כעשרה מצטרפים. יש מפרשים כאשר הם מכוונסים, ויש מפרשים להפך,

כשהם מפוזרים נראים הרבה. שני תלמידי חכמים המחזדים זה את זה בהלכה [כגון רב חסדא ורב ששת], מצטרפים.

קטן פורח (רש"י: שהביא סימנים ולא הגיע לי"ג שנים ויום אחד. ר"ח: קטן בתוך שנתו השלש-עשרה והביא שערות אלא שאינן גדולות כשיעור הנצרך) – מזמנים עליו.

והסיקו: אין הלכה ככל אותן שמועות אלא קטן היודע למי מברכים מזמנים עליו.

א. כמה שיטות בראשונים: התוס' רצו לפרש שרק קטן פורח וגם יודע למי מברכים – מזמנים

עליו (וכ"כ הרשב"א בתשובה (ח"ו קפב), שהוא בן י"ג והביא שערות אלא שאינן גדולות, וגם יודע למי מברכין). והביאו שיש פוסקים (עפ"י הירושלמי) עד שיביא שתי שערות. ויש אומרים: רק קטן שיוודע למי מברכין וגם הגיע לשנת הי"ג או שהביא שתי שערות – מצטרף (דעה זו מובאת בתר"י). והרי"ף פסק כדעת גאון שאפילו בן תשע בן עשר ויודע למי מברכין – מזמנים עליו. [ואולם שאר הדינים שנאמרו לעיל לצירוף זימון, אינם להלכה, הלכך אין עבד מצטרף למנין עשרה, וכן שני ת"ח המחזדים אינם מצטרפים לזימון, וכו'].

עוד הביאו התוס' מרבנו תם שעושים את הקטן סניף לעשרה כרבי יהושע בן לוי, ולא דחו בגמרא אלא תשעה הנראים כעשרה או שני ת"ח המחזדים וכן קטן פורח לענין צירוף לשלשה, אבל קטן או עבד משלימים לעשרה [והוא הדין לאשה, לדעה זו. עפ"י שו"ע הגר"ו נה,ה. וכמו שעשה רבנו שמחה מעשה לענין זימון, כמובא במרדכי. וע' גם במאירי ובשלטי הגבורים]. וכן לתפילה היה אומר ר"ת שקטן מצטרף ואפילו בלא חומש בידו [שכן נראה מהגמרא, הגם שאין משמע כן במדרש]. וכן דעת הר"ז"ה שלהלכה קטן המוטל בעריסה, עושים אותו סניף לעשרה הן לזימון הן לתפילה. וכן עבד. והוסיף שאפילו ארבעה קטנים עושים אותם סניף (וצריך לחלק לפי"ו בין קטן לעבד, שהרי מבואר בגמרא, במעשה דרבי אליעזר, שאין לצרף יותר מעבד אחד). ובכלבו (יא) כתב שנהגו כל ישראל להוסיף שני קטנים. וי"א אף שלשה בשעת הדחק (ע' ארחות חיים תפלה עג). ואולם התוס' ועוד ראשונים כתבו שאין עושים סניף ביותר מאחד, שאינו כבוד שמים לומר דבר שבקדושה בצירוף של יותר מקטן אחד (עפ"י רא"ש). גם כתבו שלא יהא פחות מבן שש (ע' או"ח נה,ד).

והר"י הביא מהירושלמי שאין עושים קטן סניף לעשרה, לא לתפילה ולא לברכת המזון. ואף רבנו תם לא עשה מעשה בדבר (וכן דעת ראב"ד, ורמב"ן, מהרי"ל (בשו"ת, קצו) ועוד), הלכך אפילו קטן וחומש בידו אינו מועיל, ובפרט לא בחומשים כשלנו שאינם עשויים בגלילה. אך לענין קריאת התורה, הואיל וקטן עולה למנין שבעה, מועיל צירופו. עד כאן מהתוס'.

להלכה, לדעת השלחן-ערוך (וכן פסק בספר בן איש חי), קטן היודע למי מברכים מצטרף בין לשלשה בין לעשרה, לזימון אבל לא לשאר דבר שבקדושה. והיינו כבן תשע או עשר (מג"א). ויש אומרים: אף מבן שש אם הוא חריף ויודע למי מברכים (מובא במשנ"ב, וכ"מ בתר"י, שאף פחות מבן ט'. ובאור לציון (ח"ב סוף פרק יג) כתב שאפשר לצרף מבן שש שנים ומעלה, אך לענין זימון בשם בעשרה, יש להחמיר כדעת הסוברים מגיל תשע ומעלה). ומכל מקום אין ראוי שהוא יזמן (עפ"י שו"ת החיים והשלום מב).

ואילו הרמ"א פסק שאין לצרפו עד שיהא בן שלש עשרה שנה. ואפילו הביא סימני הגוף קודם לכן, אינו מצטרף (מג"א ועוד. וכן מנהג האשכנזים).

ולענין תפילה וכד', בשעת הדחק כשאין עשרה גדולים – כתב באגרות משה (או"ח ח"ב יח) שיש להורות שאפשר לצרף קטן למנין עשרה (ובמשנ"ב נה סקכ"ד) הביא דעות בזה ולא הכריעו.

ב. ישנה דעה בראשונים שעשר נשים או עשרה עבדים מזמנים בשם (ע' במאירי בשם 'יש חולקים'), אבל אין כן דעת שאר כל הפוסקים, אלא מזמנים בלא הזכרת השם (ע"ש וברמב"ם וטשו"ע קצט).

ו. רבי אליעזר שחרר עבדו כדי להשלימו לעשרה, ואעפ"י שהמשרר עבדו עובר בעשה (לעלם בהם תעבדו) – משום מצוה דרבים מותר, (ואף שהיא מצוה דרבנן כגון קדושה ו'ברכו' בעשרה. רא"ש).

דף מח

צב. מי שלא אכל פת אלא דבר אחר, או שתה בלבד – האם מצטרף לזימון? האם יכול אף לזמן? ומה דינו של האוכל כזית דגן, האם יכול לזמן ולהוציא אחרים בברכתו?
ב. מהו סדרן של ברכות המזון בחול ובשבת, מי תיקנן ומה מקורן?

א. מי שלא אכל כלל – אינו מצטרף לזימון (אבל אם יש שם זימון בלעדיו, עונה 'ברוך ומבורך' כדין הנוכח לעיל מה:).

תשעה אכלו דגן ואחד אכל ירק (כזית. שו"ע); רב יהודה בר שמואל בר שילת אמר בשם רב: מצטרפים לזימון עשרה. וכן אמר רשב"ג: אפילו טבל בציר או אכל גרוגרת אחת – מצטרפים. וכן אמרו בשם רבא להלכה, ואפילו שתה כוס יין ולא אכל כלום.

א. הוא הדין בשאר משקים מלבד מים (בית יוסף קצז). ויש סוברים אפילו מים (עפ"י מג"א סק"ו; שו"ע הגר"ז ב; חיי אדם מח, יג). ובמשנ"ב (סקי"ב) הביא מכמה אחרונים שמחמירים כדעה ראשונה. וכתב בערוך השלחן (שם ה) שהשותה מים ממזותקים, נראה לעיקר שמצטרף.
ב. לכתחילה צריך שישתה רביעית, ובדיעבד אפשר אף ברוב רביעית – לענין צירוף לעשרה (עפ"י באה"ל). וכן נחלקו הראשונים לענין אכילה פחות מכזית, האם מצטרפים לעשרה (ע"ש ובחור"א ו, יב).

ג. יש ראשונים שכתבו שאם אוכל דבר משבעת המינים שקובעים ברכה לעצמם ואינם נפטרים בברכת המזון [מלבד תמרים], אינו מצטרף עם אוכלי פת (עפ"י שיטמ"ק בשם הרא"ה; ריטב"א הל' ברכות ז, ד). ויש חולקים (רשב"א, וכ"מ מסתימת הפוסקים).

ד. לענין זימון בשלשה, כששנים אכלו דגן ואחד אכל ירק; ר"י פסק בתוספותיו שמצטרפים, כמובא בברייתא בירושלמי. וכן נוטה דעת רבנו יונה. ואולם השר מקוצי כתב שאין הלכה כאותה ברייתא שבירושלמי, והוכיח שלא אמר רבי יוחנן שמצטרפים אלא לעשרה אבל צירוף לשלשה חמור יותר ואין מצטרפים. וכן נקט הר"ף (וכ"כ בתורי"ד בביצה כא).

ובשו"ע הובאו כמה דעות בדבר אם כל אכילה מצטרפת או מיני מזונות או פת דוקא. וחשש לאותן שיטות לכתחילה כדי להסתלק מן הספק. והמשנ"ב והערוה"ש הביאו מהאחרונים שעתה נוהגים אם אינו רוצה לאכול פת, נותנים לו לשתות או לאכול דבר אחר, ומצטרף. ובכף החיים פסק שיש ליתן לו לאכול כזית פת או פת הבאה בכסנין דוקא.

אפילו שבעה אוכלים דגן ושלשה ירק וכד' – מצטרפים. ולדעת רבי ירמיה הוא הדין ששה וארבעה, אבל רבי זירא נסתפק בדבר (כפרש"י), שמא צריך רוב-הניכר דוקא שיאכלו דגן.

כן פסקו הר"ף והתוס', שצריך רוב-הניכר ואין די בששה. ויש שנקטו להלכה כרבי ירמיה שאין צריך רוב הניכר (עפ"י בה"ג, א"ז). ושם נקט עפ"י הירושלמי שאפילו חמשה מצטרפים. ונפסק בשו"ע (קצז, ב) כדעה ראשונה.

אעפ"י שהאוכל ירק מצטרף, אינו מוציא אחרים בברכתו עד שיאכל כזית דגן. כן אמר רבי יוחנן וכן פסק רבא, ודלא כשמעון בן שטח ששתה כוס יין והוציא אחרים בברכתו.

לשיטת רש"י ותוס', כשאכל כזית פת יכול להוציא אחרים אף על פי שאכלו כדי שביעה ונתחייבו בברכה מהתורה. רש"י פרש, כיון שנתחייב מדרבנן נחשב 'מחויב בדבר'. והתוס' ועוד ראשונים פרשו שמעיקר הדין יכול אדם להוציא אחרים בברכת המזון אעפ"י שהוא עצמו לא אכל שהרי הוא 'בר חיובא', אלא שאינו יכול לומר 'שאכלנו' אם לא אכל כזית דגן. ובה"ג פסק שהאוכל כזית פת אינו מוציא אלא את החייבים בברכה מדרבנן. וכן דעת הרמב"ם, וכן פסק בשו"ע.

וכתבו האחרונים שעכשיו שנוהגים שכל אחד מברך לעצמו, אין מקפידים בדבר ויכול זה שלא אכל אלא שכזית לזמן לשאר שאכלו כדי שביעה.

ב. סדר ברכת המזון כך הוא: ברכה ראשונה ברכת הזון. שניה ברכת הארץ. שלישית בונה ירושלים. רביעית הטוב והמטיב.

בשבת, מזכיר קדושת היום בברכה שלישית. מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה (– אינו צריך להתחיל ולסיים בשל שבת אלא בענין בנין ירושלים שהוא נחמה, ויכול להתחיל ב'רחם' או 'נחמנו' (עפ"י רש"י ותוס' ועוד). ויש מפרשים שבשבת משנה הנוסח ומתחיל הברכה ב'נחמנו' ולא ב'רחם', והותם 'מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים' (רי"ף, כהסבר תר"ם). ורבנו אפרים אמר שאין לחתום אלא ב'בונה ירושלים' לבד. וכן נוטה רבנו יונה). רבי אליעזר אומר: יכול לומר תוספת של שבת בברכת הארץ. והכמים אומרים: אינו אומרה אלא בנחמה בלבד. ופרשו בגמרא שלדעת חכמים אפילו בדיעבד לא יצא אם הזכיר בברכת הארץ, אבל לתנא קמא יצא..

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזון בשעה שירד להם מן. יהושע תקן להם ברכת הארץ בשעה שנכנסו לארץ. דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים; דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש. 'הטוב והמטיב' – ביבנה תקנוה, כנגד הרוגי ביתר. 'הטוב' – שלא הסריחו, 'המטיב' – שניתנו לקבורה.

ודרשו בבבלייתא ברכות המזון מן המקראות; וברכת זו ברכת הזון (הגר"א גרס: הזימון); את ה' אלקיך – זו ברכת הזמון (זון); על הארץ – זו ברכת הארץ; הטובה – זו בונה ירושלים, (ההר הטוב...); אשר נתן לך – זו הטוב והמטיב. רבי אומר: ברכת הזימון ממגדלו לה' אתי... וברכת הטוב והמטיב ביבנה תקנוה. א. מעת מתן תורה נתחייבו ישראל בברכת המזון, לא מזמן היותם בערבות מואב כדברי המעדני

יום טוב' (עפ"י חזו"א כח, ח. וע"ע יביע אומר ח"ב יב, יד).

כבר היותם במדבר נתחייבו בשלש הברכות אלא שאת נוסח ברכת הארץ תקן יהושע כשנכנסו לארץ. וכן דוד ושלמה ניסחו ברכה שלישית (עפ"י רמב"ן רשב"א ועוד. ע' כס"מ ברכות ב,א; מאור ישראל כאן). ויש סוברים שמהתורה די בברכה אחת, והדרשות שהובאו בגמרא – אסמכתא בעלמא הן (כ"י קצא עפ"י לשון הרמב"ם בספר המצוות יט).

ב. שינה את סדר הברכות; מדברי הגר"ז (בשו"ע) משמע שיצא בדיעבד, וכן כתב בערוך שלחן (קפח, ט), אבל מכמה פוסקים משמע שלא יצא (כף החיים קפג, מז). ובפמ"ג (קצד, א) חזו"א (כח, ח) נסתפקו בדבר.